

Қазақстан 2050

III ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ФАРАБИ ОҚУЛАРЫ

Алматы, Қазақстан, 4-15 сәуір 2016 жыл

**«ТӘУЕЛСІЗДІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ ЖӘНЕ
«МӘҢГІЛІК ЕЛ» ҰЛТТЫҚ ИДЕЯСЫ» атты
халықаралық ғылыми-теориялық конференция**

МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, Қазақстан, 8 сәуір 2016 жыл

III МЕЖДУНАРОДНЫЕ ФАРАБИЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ

Алматы, Казахстан, 4-15 апреля 2016 года

МАТЕРИАЛЫ

международной научно-практической конференции
**«ПРИОРИТЕТЫ НЕЗАВИСИМОСТИ И
НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ «МӘҢГІЛІК ЕЛ»»**

Алматы, Казахстан, 8 апреля 2016 года

III INTERNATIONAL FARABI READINGS

Almaty, Kazakhstan, 4-15 April, 2016

MATERIALS

of the International Scientific and Practical Conference
**«PRIORITIES OF INDEPENDENCE AND
NATIONAL IDEA «MANGILIK EL»»**

Almaty, Kazakhstan, 8 April, 2016

Алматы, 2016

Жалпы редакциясын басқарған
Мұтанов Ғ.М. – әл-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университетінің ректоры, ҚР ҰҒА академигі

Жауапты редакторлар:

Рамазанов Т.С. – ҚазҰУ, ғылыми-инновациялық жұмыс жөніндегі проректор,
ҚР ҰҒА корр.-мүшесі
Омарбеков Т.О. – Орталық Азиядағы дәстүрлі өркениеттерді зерделеудің республикалық
ғылыми-зерттеу орталығының директоры, ҚР ҰҒА Құрметті мүшесі

Құрастырушы

Уразбаева А.М. – Қазақстан тарихы кафедрасы меңгерушісінің ғылыми-инновациялық
жұмыс және халықаралық байланыс жөніндегі орынбасары, доцент

«Тәуелсіздік құндылықтары және «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. Алматы, 8 сәуір 2016 ж. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 235 б.

ISBN 978-601-04-2374-9

Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің 25 жылдығына орай Фараби оқулары аясында ұйымдастырылып отырған конференция материалдарының жинағына шетелдік және отандық ғалымдарымыздың тәуелсіздік құндылықтары мен «Мәңгілік ел» ұлттық идеясы төңірегіндегі мәселелері талданған баяндамалар топтастырылды.

Жинақ тарихшы мамандарға, жоғары оқу орындарының студенттеріне және дәстүрлі өркениеттер тарихына қызығушылық білдіретін көпшілік қауымға арналған.

Баяндама мәтіні мен мазмұнындағы қателер үшін автор жауапты.

АЛҒЫ СӨЗ	
Ғ.М. Мұтанов	3

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС/ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

Әбжанов Х. «Мәңгілік ел»: тарих, идея, методология	4
Омарбеков Т. Әлихан Бөкейхан: тарихқа көзқарас	6
Claudia Chang Landscapes Of Power And Elite Settlement At The Cusp Of The Saka And Wusun Periods In Semirech'ye (400 -200 Bc): The Talgar Case Study	13
Жұмағұлов Қ.Т. Ұлы дала тарихы туралы Ватикандағы деректер	17
Калыш А.Б. Проблемы сохранности семьи и брака в Туркестане	20
Жұмаділ А.Қ. Орталық Азия көшпелілері әскери мектебінің қалыптасуы	23

СЕКЦИЯЛЫҚ МӘЖІЛІСТЕР

Бірінші секция / Первая секция
«Мәңгілік Ел» – ежелгі түркілер арманы/
«Мәңгілік Ел» – мечта древних тюрков

Handwritten signature and number 2

Қәрібаев Б.Б. XV ғ. бірінші жартысындағы дешті қыпшақтың саяси тарихының мәселелері	31
Иманбаева С.С., Заурбекова Л.Р. Шоқан Уәлихановтың этнография ғылымына қосқан үлесі	36
Телеуова Г. Т. «Мәңгілік ел» ұлттық идеясының белсенділігі жоғары зияткер тұлғаны тәрбиелеудегі маңызы	39
Искакова Ғ.З. Қарлұқ қағанатының территориясы мен шекарасы	41
Сагандыкова А.Б. Древнетюркская мифология: сюжеты и преемственность	46
Өскенбай М.Ә. Ортағасырлардағы түркілер діни наным-сенімінің әлеуметтік сабақтастығы	50
Бидашова Ш.О. «Мәңгілік ел» идеясы – ұлттың ұлы мұратының діңгегі	53

Екінші секция / Вторая секция

Ұлыстар мен хандықтар – тәуелсіздіктің қара шаңырағы
Улусы и ханства – основопологающие истоки независимости

Атығаев Н.А. Некоторые материалы по финансовой системе Казахского ханства	56
Мәшімбаев С.М. Ұлы дала елінің тарихи тұлғаларының бірі – Әбілхайыр хан (1693-1748 жж)	64
Мұхатова О. Х. Қазақстан тарихы бойынша монғол жылнамасы	66
Қалшабаева Б.К. Өзбекстандағы қазақ ру-тайпалары тарихының кейбір мәселелері	70
Жүгенбаева Г. Қазақ халқының тарихи жадындағы «Қырым» мәселесі: деректемелік және тарихнамалық аспектілері	73
Майданали З. Имперские традиции и символы кочевого общества: современные парадигмы и тенденции	82
Zhappasov Zh., Tasylova N. Kazakh-Russian Relations in the Eighteenth Century in Sources and Scientific Literature	85
Тасилова Н.А. Қазақ хандығының тарихы бойынша ортағасырлық жазба деректерді классификациялау ..	87
Галимов Е.А. «Устав об Оренбургских киргизах» 1824 года как правовая основа института султанов-правителей	90
Ахметжанова А.Т., Искакова Г.З. Изучение исторических произведений имперского периода как инструмент повышения интереса студентов к отечественной истории	92
Мухажанова Т.Н. Ортағасырлық Еділ бұлғарларының тарихынан	95
Ибрагимов М.Н. Әмір Темір жорықтарының Орта Азияда мекен еткен тайпалардың саяси-эникалық дамуына тигізген әсері	99
Дауытбекова М.Қ. Исаева А.И. XVIII-XIX ғғ. Қазақ қоғамындағы батырлар институтының маңыздылығы	101
Кулмесканова С., Серкеев Ж.С. Қазақ хандығының құрылу тарихының кейбір мәселелері	104
Жүзбаева Г. Ел бірлігін қалыптастырған билер	106
Құраманалина Н.Н. Төңкеріске дейінгі тарихнамадағы «Ақтабан шұбырынды» мәселесінен	112

food consumption, crop and herd animal production, the beginnings of ceramic craft specialization, and the imitation of mortuary practice among the aristocratic elites from far-flung areas across the steppe. Even when considering the spectacular finds at the elite barrows of Berel in the Altai Mountains of Kazakhstan, where shared motifs show pan-regional influence, we must pause in our deliberations to consider the underbelly of steppe development, the common folk [15]. The motivation for symbolic depiction of power and hierarchy over vast territories as apparent from 'animal style art' and the rich burial inventories of elite aristocratic burial kurgans throughout the Eurasian continent during the first millennium BC among the so-called horse-riding nomads of the Early Nomadic Period, will in time give way to a nuanced, detailed understanding of social processes and dynamics across these vast regions.

Acknowledgements:

The A. H. Margulan Institute of Archaeology (Almaty), National Academy of Sciences, especially Baurzhan A. Bayтанаев, General Director, has provided us with invaluable support and assistance. The most recent Talgar research has been funded by NSF Grant No. 1122359: Collaborative Research: Bronze and Iron Age prehistory on the margins of the Eurasian Steppe: Modeling Interactions Between Climate and Ancient Herders and Farmers (PIs: I.P. Panyushkina (Laboratory of Tree-Ring Research, University of Arizona) and C. Chang (Department of Anthropology and Archaeology, Sweet Briar College).

1. Akishev, K.A. 1978. Issyk Mound: The Art of the Saka in Kazakhstan. "Iskustvo" Moscow.
2. Chang, C. and N. Benecke, F.P. Grigoriev, A.M. Rosen, and P.A. Tourtellotte. 2003. Iron Age Society and Chronology in South-East Kazakhstan. *Antiquity* 77:298-312.
3. "An expanded set of calendar dates for Bronze-Iron Age in Central Asia drawn from archaeological tree rings with radiocarbon," a presented paper by I. Panyushkina, A. Goryachev, F. Grigoriev, and A. Maryashev, and C. Chang, presented at International Radiocarbon Conference, June 9-13, Paris, France.
4. Lubyanovics, Kyra. 2012. A short preliminary report on the faunal assemblage from the 2012 Excavations at Tuzusai, unpublished report on file in the Department of Anthropology and Archaeology, Sweet Briar College. (Ph.D. candidate, Medieval Studies Department, Central European University, Budapest, Hungary)
5. Spengler III, R.N., C. Chang, and P.A. Tourtellotte. 2013. Agricultural Production in the Central Asian Mountains: Tuzusai, Kazakhstan (410 – 150 B.C.). *Journal of Field Archaeology*, Vol. 38(1): (page proofs 1-18).
6. Rebecca Beardmore, Ph.D. candidate, Institute of Archaeology, University College London, UK, personal communication, August 2012.
7. Joerg Fassbinder, Geophysics Department, Bavarian State Department of Sites and Monuments, Munich, Germany and Lena Kuhne, Ph.D. candidate, University of Munich, personal communication, August 2012.
8. Mark G. Macklin, Professor of Physical Geography and Centre for Catchment and Coastal Research, Aberystwyth University, United Kingdom and Willem H.J. Toonen, Ph. D. Candidate, Fluvial Geomorphology, University of Utrecht, The Netherlands, personal communication, August 2012.
9. Boivin, Nicole. 2000. Life Rhythms and Floor Sequences: Excavating Time in Rural Rajasthan and Neolithic Catal Huyuk. *World Archaeology* 31(3): 367-388>
10. MaryFran Heinsch, Ph.D. candidate, UChicago Anthropology program, ceramics specialist for the KAAE, personal communication, September 2012.
11. Joerg Fassbinder, Geophysics Department, Bavarian State Department of Sites and Monuments, and Lena Kuhne, Ph.D. candidate, Classical Archaeology, University of Munich, personal communication, August 2012.
12. MaryFran Heinsch, Ph.D. candidate, Department of Anthropology, University of Chicago, and Olga V. Kuznetsova, Senior Researcher, A.H. Margulan Institute of Archaeology (Almaty), National Academy of Sciences, personal communication, September 2012.
13. Survey Report of the Talgar Region conducted by F.P. Grigoriev, M.M. Nurpeisov, and B.A. Zheleznyakov (unpublished report on file at the A.H. Margulan Institute of Archaeology (Almaty) at Sweet Briar College. 2002.
14. Linduff, Katheryn. 2012. Unpublished Address, "Immortals in a Foreign Land: The Kargali Diadem," Institute for the Study of the Ancient World, New York University, April 28, 2012.
15. Stark, Soeren and Karen Rubinson, with Jennifer Y. Chi and Zainolla Samashev. 2012. *Nomads and Networks: Ancient Art and Culture of Kazakhstan*. New Jersey: Princeton University Press.

ҰЛЫ ДАЛА ТАРИХЫ ТУРАЛЫ ВАТИКАНДАҒЫ ДЕРЕКТЕР

Қ.Т. Жұмағұлов

*тарих ғылымдарының докторы, профессор,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың кафедра меңгерушісі, академик,
Геттинген университетінің Құрметті профессоры*

Біздің Ұлы Дала тарихымыз сонау ежелгі кезеңнен бастау алады. Түркілер антика заманы мен орта ғасырлар дәуірінің түйісіндегі ірі этнос еді.

Бұл баяндамада түркі-ғұндар тарихына тоқталсақ, олар Орталық Азиядан шыққан. Б.з.д. IV ғ. қытайлықтар ғұндарды өздерінің қауіпті қарсыластары ретінде көрсеткен. Ғұндардың әскери көсемдері Хань империясымен соғыста бірталай жеңістерге жеткен.

Б.з. II ғ. бірінші жартысында ғұн тайпалары Шығыс Қазақстан, Жетісу, Орал, Каспий жағалауларынан Еділдің (Волга) арғы жағындағы далаларға көшіп-қонуы басталды.

IV ғ. ортасында ғұндар Еділ мен Дон аймағына енді. Азов аймағы және Солтүстік Кавказдағы аландарды, Боспор патшалығын өзіне қаратып, олар Доннан өтіп, Оңтүстік-Шығыс Еуропадағы Остгот патшалығының билеушісі Эрманарихтың көп тайпалы державасын 375 жылы жеңіліске ұшыратты.

Осы уақыттан бері Еуразия мен Еуропада халықтардың Ұлы қоныс аудару процесі жүреді. Ежелгі Рим империясынан келе жатқан әлеуметтік-саяси қатынастардың орнына бірте-бірте жаңа қоғамдық институттар қалыптаса бастап, жаңа өркениетке бетбұрыс жасалынады.

Орталығы Паннонияда (кейінгі Венгрия, Австрия және Югославияның бір бөлігі территориясы) орныққан Ғұн империясы Еуропа халықтарының да тарихына объективті түрде өз ықпалын тигізді. Соғыстар мен қоныс аударулардан басқа, сол тарихи дәуірден Шығыс пен Батыстың көпқырлы әрекеттестігін, дәстүрлері мен мәдениеттерінің синтезі және интеграциясының үлгісін көруге болады. Осының нәтижесінде сапалы түрде жаңа өркениеттің, жаңа қоғамдық қатынастардың қалыптасуына жол ашылды. Бұл сәтте ғұндармен байланысты халықтардың Ұлы қоныс аудару қозғалысының әсері әлемдік тарихта өзінің рөлін атқарды.

Ғұндардың IV-V ғғ. Еуразиядағы тарихын латын тіліндегі деректер арқылы кеңінен жандандыра аламыз.

Ғұн державасының Батыста территориялық жағынан кеңеюі мен қуатының асып-тасуы 434 жылдан 453 жылға дейін билік құрған Аттиланың (Еділдің) тұсында орын алды. Аттила және оның дәуірі Еуразия тарихында өшпес із қалдырды, ол тек тарихи шығармалар, хроникалар мен эпикалық ескерткіштерде ғана сақталып қалған жоқ. Мен германдықтардың эпостары мен Скандинавия сагаларында (*das Niebelungenlied*, *Edda*, *Sagen* т.б.) ғұндардың және олардың қолбасшысының ұлы істері көрініс тапқандығын анықтадым (бұл шығармаларда ол *Attila*, *Etzel*, *Atzel*, *Atli*, *Ätla* деп көрсетіледі).

Бұл жерде бір айта кететін жағдай, бірқатар герман тайпалары, сонымен бірге, Солтүстік, Орталық және Шығыс Еуропаны мекендеген халықтар мен тайпа ұйымдары күшейіп келе жатқан Ғұн державасын өздерін Рим империясынан қорғаушы күш ретінде де сезінді.

2014-2015 жж. мен Ватиканда деректік материалдарды – манускриптілер жиынтығын *Vaticani Latini* (Латын қорлары) қолжазбалар залында анықтадым. Мысалы, түркі-ғұндар мен олардың Рим империясымен өзара қарым-қатынастарына қатысты мәліметтер Рим папасы Лев I-нің (440-461) хаттарында бар. Ол Шығыс Рим империясын Еуропадағы үстемдік үшін күресте ғұндарға қарсы бірлесіп шығуға шақырған (*Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV)*, *Vaticani Latini (Vat. lat. 541, f. 67-68 R)*, *BAV, Vat. lat. 1319, f. 9611*, *Vat. lat. 544, f. 183-184R*).

Деректер билеуші Аттиланың бейнесін объективті түрде ұлы істерді атқарған зор мемлекеттік қайраткер ретінде жаңғыртуға мүмкіндік береді. Аттиланы I мыңжылдықтың ең белгілі тұлғасы деп есептеуге толық негіз бар.

Бұл жерде біз қысқаша мына мәліметтерді бергеніміз жөн. 451 жылы Солтүстік Галлияда (Франция) дүние жүзі тарихындағы ең ірі шайқастарының бірі – Каталаун даласындағы шайқас өтті. Сол кезеңдегі әлемнің алып державасы – Рим империясы өзінің көптеген одақтастарымен Ғұн әскеріне қарсы қақтығысы ешқайсысының да басымдылыққа ие бола алмауымен аяқталды. Алайда осы шайқастан кейін де ғұндардың күш-қуаты елеулі болғандықтан, ұлы қолбасшы Аттила аз уақыттың ішінде енді жорықты тікелей Рим империясының жүрегі Италияға бағыттады.

452 ж. көктем-жазында ғұндар Солтүстік Италияға келіп, Аквилея, Конкордия, Альтин, Патавий (қазіргі Падуа), Вицетия (қазіргі Виченца), Верона, Бриксия (қазіргі Брешия), Бергамо, Милан, Тицин (қазіргі Павия) қалаларын алды. Аттила өз резиденциясын Миландағы Рим императорларының сарайына орналастырды. Бұл жеңістерден кейін Римге жол ашылды. Осы қиын жағдайда Рим империясы Аттилаға елшілік жіберуді ұйғарды. Елшілікті папа I Лев өзі басқарды. Сол кездің куәгері хронист Проспер Тионың латынша жазған хроникасына қарасақ, «барлық елшілер сыймен қабылданып, патша шіркеудің жоғарғы басшысының қатысуына ерекше ризашылығын білдіріп, соғысты одан әрі жүргізуден бас тартып, бейбітшілікті сақтап, Дунайдың арғы жағына қайтуға уәде берді» (*Prosper Tiro. Epitoma de Chronicon, 1367, – MGH, T. IX, p. 482*).

Аттила Римге жорықтар жасаған өз замандастарынан ерекшеленді. Ол христиан діні мен Рим папасына құрметін көрсетті. Сондықтан қазір де басты христиан храмы – Римдегі Әулие Петрдың соборында Ғұн империясының Ұлы билеушісінің көріністерін көруге болатындығы кездейсоқтық емес.

Бірінші көрінісі бұл собордағы XVII ғ. мүсіншісі Алессандро Альгардидің Лев І-нің Аттиламен кездесуін бейнелеген барельеф. Екіншісі осы тақырыптағы Рафаэльдің фрескасы.

Осымен байланысты мен бұған дейін Ғұн империясының Рим мен Ватиканның тарихына иришпап снбір еңбекте кездеспеген Аттиланьң маңызды суретін тапқандығымды айрықша атап өткім келеді. Мәселен Ватикан мұражайының құрамында көптеген суреттердің арасында мен 452 жылғы ғұндардың билеушісі Аттила мен папа Лев І арасындағы кездесуді бейнелейтін фресканы таптым.

Бұл жерде Ватикан мұражайлары құрамына кіретін Географиялық карталар галереясы жөнінде сөз болып тұр. Бұл Галереяда (Galleria della Carte Geografiche) 40 карталар бар, оларда Католик шіркеуінің бұрынғы иеліктері көрсетілген.

Рафаэльдің белгілі Элиодор Станцасындағы (Stanza di Eliodoro) «Ұлы Левтің Аттиламен кездесуін» көрсеткен суретке қарағанда – мен тапқан фрескада Аттила біздің көз алдымызда ақбоз аттың үстінде басына алтын патшалық тәж киген маңғаз бейнесінде шығады. Оның келбетінде Солтүстік Италияны бағындырған және Рим империясына соққыларды жаудырған салтанатты билеушінің ұлылығын көрініс табады.

Аттила қайтыс болғаннан кейін, Батыстағы Ғұн державасы оның мұрагерлері тұсында ыдырап кетеді. Ғұндардың бір бөлігі төменгі Дунайдың солтүстігінде қалды. Үлкен бөлігі Қара теңізге кетіп, ары қарай шығысқа Орал және Арал теңізі бағытына, яғни кең байтақ Ғұн империясының ежелгі шығыс шекараларына оралды.

Ғұн одағы бұдан былай Орта Азия тайпаларының бірігуіне әсер етіп, қазақ халқының да қалыптасуына өз ықпалын тигізіп, құрамына енді.

Еуразия тарихының ортағасырлық кезеңіне өтуі мен жаңа өркениеттің қалыптасуына алып келген Еуропадағы халықтардың Ұлы қоныс аудару дәуірінде Ғұн державасы маңызды тарихи рөл атқарды.

Ватиканның кітапханасында мен айрықша назарды еуропалық саяхатшылардың Шығысқа қарай – Орталық Азия мен одан шығысқа бұрған, яғни Моңғолия мен Қытай жерлері бойынша мәліметтерге аудардым. Олар халықаралық қатынастардың тарихы, сондай-ақ, шаруашылық пен тұрмыс, әлеуметтік-экономикалық қарым-қатынастар, дін мен әдет-ғұрыптары туралы айқын мәлімет беретін ерекше тарихи деректердің түрі болып табылады.

XIII ғасырдың ортасынан XV ғасырдың ортасына дейін Шығыс пен Орталық Азияға саяхаттарды ұйымдастырған өзім тапқан 126 саяхатшының атын атап көрсеткім келеді. Олардың басым көпшілігі белгісіз болған еді. Тек Батыс Еуропаның жекелеген мамандары осыларды белгілі бір түрде білетін болар.

Мысалға олардың кейбірін келтіруге болады: Balduin von Hennegau, Odorico da Pordenone, Isachus Venerio (Venier), Jacobus von Florenz, Paschalis Hispanus de Victoria, Gottifredo Morosini, Giovanni Oderini және басқа да бірқатар саяхатшылар мен миссионерлер.

Италиялық саяхатшылар, мысалға Орталық Азия мен қыпшақтар қағанаты (Khanat Kirchak) жерлерінен өтуге болатын жолдарды атап көрсеткен. Бұл тұста «қағанат» анықтамасы «мемлекет» сөзіне сәйкес келеді.

Түркі термині «қағанат» өзінің мазмұны бойынша «мемлекет» терминін білдіреді. Ватикан кітапханасының материалдарында Алтын Орда, Шағатай мемлекеті, әр түрлі хандардың басқаруы туралы мәліметтер кездеседі.

Қазақстан тарихы, түркі әлемі мен Орталық Азия тарихы бойынша ерекше маңыздылыққа Рим патшалары мен Алтын Орда хандарының хаттары ие. Мен жекелеген манускриптілердің мазмұнымен таныстым. Бірақ бұл жұмысты әлі де қарқынды түрде жалғастыру керек.

Ғұн мұрасын әлемдік ғылымға белгілі археологиялық қазбалар арқылы бағалауға да болады. Қазіргі кезеңде қазбалар Қазақстанда, Орталық Азия, Еуразия мемлекеттерінде т.б. аймақтарда жиі жатыр. Бұлар ғұндардың өзіндік материалдық мәдениетінің, қолөнерінің, саудасының, әскери өнерінің сөзсіз куәсі болып шығады. Ғұндардың зергерлік үлгілері мен нақыштары, мәселен қазақтардың зергерлік өнерімен терең үйлесімділік табатынын байқауға болады. Ол бұйымдардың ішінде алтын және күміс диадема, алқалар, сырғалар, тарақтар, т.б. заттар ерекше көзге түседі.

Ғұндармен байланысты тағы бір мәселені қозғап кеткім келеді.

Олардың жылқыға деген қатынасы ерекше болды, бұл жануарды олар айрықша құрметтеді деуге болады. Ғұндардың қоғамдық жағдайын жылқыға негізделген көшпелі өркениет (Reiternomadische Kultur) деп сипаттаған да дұрыс деп ойлауға болады. Еуропа университеттерінде оқыған дәрістерімде мен ғұндар тек жаулаушылар болмағандығын, олардың Шығыс мәдениетінің элементтерін Батысқа әкелушілер де болғандығын баса көрсетемін. Мысалы, ғұн қару-жарақтарының үлгілері: бір жүзді қылыштар мен қанжарлар, үшкір басты жебелер, атақты ат әбзелі. Бұлар жөнінде ғұндарға дейін Еуропа білмеген болатын.

Ғұндардың қару-жарағында ерекше орын алған садақ пен жебені жетілдіруде олар жоғарғы нәтижелерге қол жеткізді. Өте қатты әрі созылмалы ағаштан жасалған ерекше түрдегі садақтар 150 метрден артық қашықтықтағы нысанаға дейін жететін. Ат үстінде шауып бара жатып, ғұндар тіке бағытта да, бұрылып та бір минутта көптеген жебені тарта алды. Бұл қару, кейінірек түркі халықтарының атты әскеріне де тән болды, мысалы XVII ғ. Осман империясында да қолданылды.

Жоғарыда көрсеткендей, түркі-ғұндар біздің Ұлы Дала тарихымызға, сонымен бірге дүние жүзі тарихына да қатысты. Бұл тарихты зерттеуді жаңа тұрғыдан одан әрі жалғастыру қажет.

ПРОБЛЕМЫ СОХРАННОСТИ СЕМЬИ И БРАКА В ТУРКЕСТАНЕ

А.Б. Калыш

Заведующий кафедрой археологии, этнологии и музеологии, профессор

В ходе запланированной летней экспедиционной работы участниками научного проекта с 19 июня по 28 июля 2015 года были собраны ценные материалы в архивах ЗАГСов Южно-Казахстанской области. Нами были учтены следующие параметры: а) этнический состав (казахи, русские, узбеки, уйгуры, турки, азербайджанцы, украинцы и пр.); б) социально-профессиональное положение (руководители и специалисты высшего звена, руководители и специалисты среднего звена, бизнесмены, служащие, в том числе представители интеллигенции, квалифицированные рабочие, неквалифицированные рабочие, безработные, пенсионеры); в) образовательный уровень (высшее образование, н/в образование, среднеспециальное, среднее, неполное среднее, начальное); г) половозрастной состав (мужчины и женщины; меньше 20, 20–24, 25–29, 30–34, 35–39, 40–44, 45–49, 50–54, 55–59, 60–69, 70 лет и больше) разводящихся; д) разница в брачном возрасте (нет разницы, муж или жена старше на 1 год, на 2–5 лет, на 6–10 лет, 11 лет и выше); е) продолжительность зарегистрированного прежнего брака (1–5 лет, 6–10 лет, 11–15 лет, 16–19 лет, 20 лет и выше).

Например, в архиве ЗАГСа г. Туркестана Южно-Казахстанской области, куда в административном отношении входят одноименный город, а также сельские административные округа за 2009–2014 годы были обработаны 1339 бланков расторжения браков, в том числе за 2009 год – 98, за 2010 год – 180, за 2011 год – 218, за 2012 год – 225, за 2013 год – 259, за 2014 год – 359 [1]. Здесь в силу доминирования как в городе, так и в сельской местности казахов и узбеков подавляющее большинство разводов приходится на них. Из 227 098 жителей по переписи населения 2009 года казахов насчитывалось 146 193 человек (64,4%), узбеков – 75 744 (33,4%), русских – 1 888 (0,8%), турков – 1 676 (0,7%), татар – 828 (0,4%) [2, с. 16–17].

Указанная тенденция напрямую отражается и в этнической структуре разводов (см. таблицу 1). Здесь, чем крупнее численность и компактность расселения того или иного этноса, тем выше удельный вес распада однонациональных браков. Например, у казахов они составляют от 88,9 до 89,9%, у узбеков от 78,6 до 90,0%, русских от 62,1 до 72,2%.

Таблица 1

Этническая структура разводов по Туркестанскому г.а. Южно-Казахстанской области в 1980–1996 гг. [3]

Этносы	Всего разводов	Бывшие брачные партнеры разведенных супругов, в %					
		казахи	узбеки	русские	татары	украинцы	другие
Туркестанский район							
Казахи	277	89,9	7,6	0,4	1,7	0,0	0,4
Узбеки	478	4,4	90,0	2,9	2,1	0,6	0,0
Русские	68	1,5	20,6	67,6	2,9	4,4	3,0
Татары	28	17,9	35,7	7,1	32,1	0,0	7,2
Украинцы	12	0,0	33,3	25,0	0,0	25,0	16,7
г. Туркестан							
Казахи	955	88,9	6,9	1,4	1,9	0,2	0,7
Узбеки	617	10,7	78,6	3,9	3,9	0,8	2,1
Русские	280	4,6	8,6	62,1	5,0	7,1	12,6
Татары	113	15,9	21,2	12,4	38,9	0,9	10,7
Украинцы	34	5,9	14,7	58,8	2,9	11,8	5,9